

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน : ศึกษากรณีชุมชนบ้านปางมะโอ ตำบลวังเงิน อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษา โดยได้ดำเนินการดังนี้

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

1. ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการมีส่วนร่วม การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวเพื่อนำมาเป็นกรอบแนวคิดการศึกษาวิจัย

2. ศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูล ประกอบด้วยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก กลุ่มผู้ให้ข้อมูลรอง จากการลงพื้นที่ ได้แนะนำตัวต่อผู้นำเพื่อขออนุญาตและขอความช่วยเหลือในการกำหนด แหล่งข้อมูล เพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูล พร้อมกันนี้ได้ทำการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ไปด้วย จากคำแนะนำและการศึกษาทำให้ผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในชุมชนซึ่ง ประกอบด้วย

- เป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้าน
- เป็นหัวหน้ากลุ่ม หัวหน้าหมวด และผู้นำชุมชน หรืออดีตผู้นำ
- เป็นผู้นำตามธรรมชาติ
- เป็นผู้รอบรู้ในชุมชน หรือปราชญ์ในชุมชน

แหล่งข้อมูลดังกล่าว จำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่

- ผู้อาวุโสในชุมชน และผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นผู้รู้ประวัติศาสตร์ของชุมชนในด้านประวัติความเป็นมา สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความสัมพันธ์ในชุมชน อาชีพ ความเชื่อ ศาสนา พิธีกรรม และวิถีการดำรงชีวิต เช่น แม่หลวงฮ้วน ใจปาละ ภรรยาอดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกแม่หลวงแป้น แม่หลวงเป้ง เป็น 3 ครอบครัวแรกที่ย้ายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านปางมะโอ เป็นต้น

- อดีตผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ได้แก่ อดีตผู้ใหญ่บ้าน อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้รู้ประวัติชุมชนด้านการปกครอง ลักษณะการปกครอง แนวคิดการปกครองในแต่ละสมัย แนวคิดการพัฒนาชุมชน เช่น พ่อหลวงนั่ว อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านคนแรก นางคำแปง ไชยป้อม

อดีตผู้ใหญ่บ้านปางมะโอคนที่ 7 นายเสน่ห์ สุขป้อ อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นางบัวซอน รินทร์ท้าว อดีตผู้นำกลุ่มสตรีแม่บ้าน เป็นต้น

- ผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อบต. หัวหน้าหมวด กรรมการบริหารหมู่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะภูมิประเทศ ที่ตั้ง อาณาเขต ประชากร การเมืองการปกครอง สภาพเศรษฐกิจของชุมชน เช่น นายบุญธรรม สุขพิ์ ผู้นำชุมชนคนปัจจุบัน นายบุญเทียน ซ้อนคำ สมาชิก อบต. นายผัด กำแก้ว หัวหน้ากลุ่มหมวด นางสาว แสงอุ่น ประธานกลุ่มสตรีแม่บ้าน นายน้อย ใจสา ประธานชมรมผู้สูงอายุ เป็นต้น

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลรอง ได้แก่

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป หรือให้ข้อมูลเพื่อการตรวจสอบข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งกลุ่มนี้ได้แก่ ชาวบ้านทั่วไปที่สามารถให้ข้อมูลน่าเชื่อถือได้ เจ้าหน้าที่ตำรวจประจำป้อมยามหมู่บ้านปางมะโอ และชาวบ้านต่างถิ่นที่เข้ามาประกอบอาชีพเพาะเห็ดหอมในชุมชน เช่น ท่านพระครูเสกสรร ธีรธมโม เจ้าอาวาสวัดปางมะโอ แม่หลวงคำ ใจสา นายศักดิ์ นางแอ ใจสา ชาวบ้านทั่วไป คาดตำรวจวัชชัย หัวหน้าป้อมยามประจำหมู่บ้าน นางวาสนา ผู้ย้ายถิ่นเข้ามาทำอาชีพเพาะเห็ดหอมขาย รับซื้อเห็ด และซื้อที่ดินของชาวบ้านเพื่อทำอาชีพเพาะเห็ด เป็นต้น

วิธีการที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการต่างๆ ได้แก่

1. การสังเกต

1.1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างของชุมชนทั้งกิจกรรมที่เป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการ เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและเป็นที่ยอมรับของชุมชน สิ่งที่ผู้วิจัยสังเกต คือ การเข้าร่วมหรือการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นอย่างไร ชุมชนให้ความร่วมมือหรือมีส่วนร่วมกับการกิจกรรมของชุมชนเองมากน้อยแค่ไหน เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่ผู้วิจัยได้สังเกต ได้แก่ กิจกรรมเข้ารุกขมูลที่วัดปางมะโอ งานทอดผ้าป่า งานถวายสลากภัต งานฉลองศาลา การเปรียญวัดปางมะโอปี 2552 งานฉลองบันไดนาคนปี 2553 กิจกรรมแผ้วถางหญ้าริมถนน เป็นต้น นอกจากกิจกรรมใหญ่ดังกล่าวที่ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยแล้ว ยังรวมถึงกิจกรรมด้านอาชีพ คือ การทบก้อนเห็ด ซึ่งการทบก้อนเห็ดชาวบ้านจะมารับจ้างแต่ละครั้งจะมีคนมารับจ้างประมาณ 10 คน ผู้วิจัยก็จะไปช่วยทบก้อนเห็ดด้วย แล้วจึงสังเกตการณ์ทำงานร่วมกันของชุมชน และสังเกตเรื่องที่ชาวบ้านสนทนากันในเรื่องต่างๆ

1.2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตลักษณะการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ แบบห่างๆ โดยที่ผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้น เป็นการสังเกตการณ์ทำงานร่วมกันของชุมชน ว่า การให้ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมของชุมชนมีลักษณะอย่างไร ให้ความร่วมมือมากน้อยแค่ไหน รวมถึงจำนวนคนด้วย กิจกรรมที่ผู้วิจัยสังเกต ได้แก่ กิจกรรมที่เกี่ยวกับวัด คือ งานฉลองศาสนาวัตถุดึงที่ได้กล่าวมาแล้ว งานแผ้วถางถนน การประชุมของชุมชน และการเข้ามาทำกิจกรรมของภาครัฐ ได้แก่ การแจกของ การประชามติ เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์

2.1. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เป็นการสัมภาษณ์ที่เน้นความมีอิสระ ผ่อนคลายสำหรับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล และมีความเป็นกันเอง โดยใช้คำถามแบบปลายเปิด ผู้ให้ข้อมูลสามารถให้ข้อมูลได้อย่างอิสระ ให้สอดคล้องกับประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยเตรียมเอาไว้ คือ การมีส่วนร่วมในชุมชน เพื่อให้เข้าใจปัจจัยปัญหา และผลของการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน โดยผู้วิจัยจะใช้สถานที่ก่อนเกิดของแต่ละบ้านเป็นสถานที่ในการสัมภาษณ์ เพราะแต่ละครั้งที่ชาวบ้านจะมารับจ้างทำงานประมาณ 10 คนจะมีการพูดคุยกันในเรื่องต่างๆ ผู้วิจัยก็จะเปิดประเด็นถามคำถามที่จัดเตรียมเอาไว้เพื่อให้เกิดการสนทนาอย่างเป็นกันเองในขณะที่ทำงานไปด้วย

2.2. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทุกกลุ่มอย่างเจาะลึกจากชุดคำถามที่ได้รวบรวมเรียบเรียงจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการก่อนนั้นเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงประเด็นและครอบคลุมตามกรอบแนวคิดวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยเป็นคำถามเกี่ยวกับสาเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ลักษณะชุมชนในขณะนั้น การมีส่วนร่วม สาเหตุ ปัจจัย ผล และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะหลังจากที่เสร็จสิ้นกิจกรรมต่างๆ ที่เคยได้กล่าวไว้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้จากการสังเกต และมีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวเป็นฐานข้อมูลในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกรายบุคคล ซึ่งจะสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลโดยมีการนัดหมายที่บ้านผู้ให้ข้อมูลเป็นหลัก หรือตามที่ผู้ให้ข้อมูลสะดวก

ขั้นตอนในการเก็บข้อมูล

ในเบื้องต้นผู้วิจัยเข้าไปแนะนำตนเองกับผู้นำชุมชน และได้เตรียมการเก็บข้อมูลซึ่งเน้นไปที่การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เพียงอย่างเดียว การเก็บข้อมูลผู้ศึกษาใช้การจดบันทึกและเทปบันทึกข้อมูล โดยขออนุญาตก่อนที่จะมีการบันทึกข้อมูล ในระยะแรก

ผู้วิจัยไม่ได้ฝังตัวอยู่ในชุมชนเพื่อเก็บข้อมูล ด้วยระยะทางหมู่บ้านกรณีศึกษากับผู้วิจัยห่างกันประมาณ 30 กิโลเมตร การเดินทางสะดวก ผู้วิจัยจึงเดินทางไปกลับในการเข้าพื้นที่ ซึ่งในบางครั้งผู้วิจัยต้องร่วมกิจกรรมในชุมชนจึงจะพักที่วัดในชุมชนบ้าง ภายหลังผู้วิจัยต้องเข้าไปฝังตัวด้วยปัจจัยในชุมชนเอง โดยผู้วิจัยได้แบ่งช่วงเวลาในการเก็บข้อมูล 4 ระยะดังนี้

ระยะแรก ในช่วงนี้ผู้วิจัยได้เข้าไปแนะนำตนเองกับผู้นำและสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน จากนั้นจึงได้ศึกษาประวัติของชุมชน ที่ตั้ง โดยการเดินสำรวจพร้อมกับการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้อาวุโสในชุมชน โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างเพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ไปพร้อมกัน เมื่อได้ข้อมูลบางส่วนแล้ว ผู้วิจัยจึงได้ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างประกอบกับแบบไม่มีโครงสร้างควบคู่กัน แต่ครั้งผู้ศึกษาจะสังเกตกลุ่มผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ดี เป็นผู้ที่มีความรู้ และเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ เพื่อการเก็บข้อมูลในครั้งต่อไป เพื่อหากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก และเพื่อคุ้ยคุ้ยลักษณะความสัมพันธ์ภายในชุมชน

ระยะที่สอง ผู้วิจัยได้เข้าไปในพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลแบบเจาะลึกมากยิ่งขึ้น โดยการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการและการสังเกตจากผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยศึกษาลักษณะอาชีพในชุมชน สมาชิกในชุมชน การย้ายถิ่น เป็นต้น ในช่วงนี้ผู้วิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูลบ่อยขึ้น และได้เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน ได้แก่ การเข้ารกขุมูล ซึ่งวัดได้จัดขึ้น 7 วัน 7 คืน ในช่วงฤดูหนาว ประมาณเดือน ธันวาคม ปี พ.ศ. 2550 โดยตลอดระยะเวลาที่ชาวบ้านจะต้องเข้ามาร่วมและช่วยกันจนกว่างานจะเสร็จสิ้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้โอกาสนี้เข้าร่วมและสังเกตไปพร้อมๆ กัน ซึ่งผู้วิจัยได้สัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก เช่น ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ เจ้าอาวาส กรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เจาะลึก และนำข้อมูลที่ได้มารวบรวมและจัดหมวดหมู่ การเก็บข้อมูลทุกครั้งผู้วิจัยจะจดบันทึกข้อมูล และบันทึกเสียง

ระยะที่สาม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงใช้กระบวนการฝังตัวอยู่ในชุมชน พยายามเป็นส่วนหนึ่งกับชุมชนโดยการไปอยู่จำพรรษา ณ วัดปางมะโอ 1 พรรษาเป็นเวลา 4 เดือน ในปี พ.ศ. 2552 ภายหลังเมื่อทำการลาสิกขาแล้ว ในช่วงปิดภาคเรียนฤดูร้อน เดือน มีนาคม – เมษายน พ.ศ. 2553 ผู้วิจัยอาศัยอยู่กับครอบครัวของแม่หลวงคำ ใจสา เพื่อให้ชุมชนได้รู้จักและเกิดความสนิทคุ้นเคย เนื่องจากพบว่าชุมชนมีการปิดกั้นการให้ข้อมูล และอาชีพของคนในชุมชนที่ไม่ค่อยมีเวลาว่าง เมื่อว่างจากฤดูทำไร่ก็จะเข้าป่าเก็บของป่านั่นเอง ผู้วิจัยจึงต้องฝังตัวอยู่ในชุมชนเป็นเวลานาน เพื่อสังเกตพฤติกรรมมีส่วนร่วมต่างๆ ของชุมชนพร้อมกับเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างโดยเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมส่วนรวมภายในชุมชน

ระยะที่สี่ เก็บรวบรวมข้อมูลที่ไม่เพียงพอและตรวจสอบข้อมูลประเด็นที่ไม่ชัดเจนในเรื่อง บุคคล เวลา และสถานที่ โดยเข้าไปสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ แล้วจึงนำมาวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมๆ กัน

การตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบทุกครั้งที่เก็บข้อมูลในประเด็นที่กำหนดว่าถูกต้องมากน้อยเพียงใด ตามวิธีตรวจสอบแบบสามเส้า คือ เวลา สถานที่ และบุคคล บางครั้งข้อมูลที่ได้ยังไม่เพียงพอจะมีการเก็บข้อมูลเพิ่มเติม เป็นระยะๆ แล้วนำข้อมูลมาตรวจสอบและวิเคราะห์ไปพร้อมๆ กันกับการเก็บข้อมูล ตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษาในภาคสนาม เมื่อเห็นว่าได้ข้อมูลสมบูรณ์ครบทุกประเด็นแล้ว ผู้วิจัยได้จำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่ตามเนื้อหา และทำการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิด และนำเสนอโดยการบรรยาย